

T IEN JAAR ROOMBEEK

VUURWERKRAMP REDT NEDERLANDSE STEDENBOUW

Gepubliceerd in *Ons Erfdeel* 2010/3.

Zie www.onserfdeel.be of www.onserfdeel.nl.

In verband met de recente herdenking van de vuurwerkramp stond de wijk Roombeek in Enschede uitgebreid in de belangstelling. Behalve het feit dat de explosie die aan 23 mensen het leven kostte en die een gehele woonwijk en industrieterrein in as legde, tien jaar geleden plaatsvond, waren er ook nieuwe gegevens boven water gekomen met betrekking tot de ramp, waarvan de oorzaak tot op heden niet is opgehelderd. Er zou illegaal vuurwerk opgeslagen zijn, dat in combinatie met het reguliere vuurwerk de heftigheid van de knal zou hebben veroorzaakt. Ook doken er nieuwe getuigenissen op. Vlak voor de herdenking op 13 mei 2010 werd dan ook besloten om het onderzoeksdossier nieuw leven in te blazen.

In tegenstelling tot het trage verloop van het onderzoek naar de oorzaken, is de wederopbouw van het gebied wel voortvarend van start gegaan. Een bezoek aan Roombeek, tien jaar na de ramp, laat zien dat men niet bij de pakken heeft neergezeten. Er is een nieuwe levendige woonwijk gerealiseerd met de meest hedendaagse stedenbouwkundige en architectonische concepten op het gebied van woningbouw. Was de wijk voorheen afgezonderd van de rest van de stad, dan zijn de gebouwen die de ramp hebben overleefd nu gerestaureerd en gerenoveerd, en zijn er diverse culturele instellingen en een scala aan voorzieningen in ondergebracht. Roombeek is een toeristische trekpleister geworden, iets waarmee overigens niet alle bewoners even gelukkig zijn. In april heeft een aantal bewoners van het sociale woningbouwproject het Roomveldje in de media zijn ongenoegen geuit over de toeloop, en ook de spandoeken aan de woningen laten er geen twijfel over bestaan: de Roombekers zijn geen dieren in de dierentuin. Wat maakt nu precies dat Roombeek zich onderscheidt van andere binnenstedelijke nieuwbouwlocaties in Nederland?

MARIEKE VAN ROOY

werd geboren in Weert in 1974. Studeerde kunstgeschiedenis. Publiceerde over kunst en architectuur en werkte mee aan verschillende tentoonstellingen in het Nederlands Architectuurinstituut. Is nu promovendus architectuurgeschiedenis aan de Technische Universiteit Eindhoven. Haar onderzoek richt zich op de Amsterdamse sociale woningbouw uit de jaren zestig en zeventig.
Adres: mvrooy@zonnet.nl.

Voor de explosie was Roombeek, gelegen aan de noordrand van de stad Enschede, een typische rafelzone van een middelgrote stad. Het was een wijk die voor het overgrote deel was verloederd en niet als de beste bekendstond in Enschede. Arbeiderswoningen werden afgewisseld met kleine bedrijven en een aantal leegstaande fabrieken waarin kunstenaars hun intrek hadden genomen. Het gros van de fabrieken had een rol gespeeld in de textielindustrie, die tot de jaren zestig een van de belangrijkste economische pijlers van de regio Twente was. Ook bevond zich op het terrein de voormalige fabriek van de bierbrouwerij Grolsch. Onder de minder opzichtige bedrijfsactiviteiten viel de vuurwerkfabriek SE Fireworks. Na de ramp bleek dat haast niemand van de bewoners wist dat er op zo'n korte afstand van de huizen een bedrijf met een dergelijk gevaar aanwezig was.

Over de toekomst van dit gebied in pauzestand was al in de jaren negentig nagedacht. Het gebied was voorbestemd om ontwikkeld te worden als woonlocatie in het kader van het Vinex-programma (Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra). Het stedenbouwkundige plan voor Groot Roombeek (1998), ontworpen door de Rotterdamse bureaus Riek Bakker en Max 1, week behoorlijk af van de gebruikelijke Vinex-aanpak omdat ernaar gestreefd werd om het oorspronkelijke karakter van het gebied een prominente plek te geven. Zo werd een aantal monumentwaardige industriële gebouwen opgenomen in het plan en was er veel aandacht voor de combinatie wonen en werken. (Het gebrek aan functiemenging is een van de grootste kritiekpunten op het Vinex-programma). Ook zou het tracé van een voormalige spoorlijn naar Oldenzaal behouden blijven en worden vormgegeven als een hoogwaardige openbaarvervoerlijn. Men wilde

De ravage na de vuurwerkramp op 13 mei 2000.

De Lonnekerspoorlaan in Roombeek anno 2010.

geen woonenclave maar een integratie met de omringende wijken. De straten zouden bijvoorbeeld doorgetrokken worden. Dit was de situatie op 13 mei 2000: de plannen lagen klaar, het moment van uitvoering lag op zich te wachten. Door de ramp veranderde alles.

DE WEDEROPBOUW

Na de explosie was het de gemeente meteen duidelijk dat de ingezette koers van Groot Roombeek niet vol te houden was. Het was nodig om het vertrouwen te winnen van de bevolking en dus een nieuw plan te ontwikkelen met ruime aandacht voor de wensen van de oorspronkelijke bewoners van wie de woningen waren verdwenen. In de beginfase van het plan wilden zestig procent van de huurders en veertig procent van de eigenaren terugkomen.¹ (Tijdens het opbouwproces zijn die getallen aangepast omdat sommige bewoners al elders geschikte vervangende woningbouw hadden gevonden). Voor de herbouw van de wijk werd de term 'wederopbouw' geïntroduceerd. Misschien een ietwat overdreven aanduiding die in de Nederlandse context refereert aan de periode na de Tweede Wereldoorlog, maar bij het zien van de beelden van de ravage na de ramp valt de toepassing van die term wel te begrijpen.

Sociale woningbouw in het nieuwe Roombeek. De lijnen vooraan in het gras zijn veroorzaakt door de schokgolf van de vuurwerkexplosie.

Het eerder ontwikkelde plan voor Groot Roombeek werd losgelaten en de stedenbouwkundige Pi de Bruijn, die afkomstig is uit de buurt van Enschede, werd aangezocht. Er werd een projectbureau wederopbouw opgericht, dat zich op het terrein zelf vestigde, zodat het management werd losgeweekt van de gebruikelijke gemeentelijke diensten. Trekkers van dit bureau waren de wethouder van stedelijke ontwikkeling Roelof Bleker, de projectdirecteur Peter Keunzli en de stedenbouwkundige Pi de Bruijn. Dit projectbureau had het politieke mandaat om eigenmachtig belangrijke beslissingen te nemen en beschikte over een eigen budget.

Pi de Bruijn toonde zich een gevoelige bemiddelaar, die de wensen van de getraumatiseerde terugkeerders, de gemeente en de ondernemers in een plan wist samen te brengen. Participatie, zoals we dat in Nederland kennen uit de stadsvernieuwing van de binnensteden in de jaren zeventig, werd hier nieuw leven ingeblazen. De Bruijn voerde honderden gesprekken met geëmotioneerde bewoners die hun wensen op tafel konden leggen. Na een jaar werden de wederopbouwplannen voor de toekomst aan de voormalige bewoners voorgelegd en werd hun goedkeuring gevraagd. De bewoners gingen akkoord met de ingeslagen weg. Over dit proces zei Pi de Bruijn het volgende: “De inhoud van het plan werd sterk beïnvloed door de terugkeerregeling, waardoor het vanaf het begin duidelijk was dat ik hier niet kon werken met alleen een mooi wit vel

Het cultuurhistorische museum TwentseWelle en de ruimte voor actuele kunst 21rozaal.

papier. Ik vroeg me af: voor wie doe ik dit, wie moet hier dadelijk aan de slag gaan, wie moet zich hier thuis gaan voelen? De actoren betrokken bij dit plan moeten de implementatie doen, niet ik. Die gedachte hield me bezig. Ik had inderdaad een vorm van *social engineering* op het oog: het aanbieden van een bepaald kader waarmee de mensen zelf hun stad kunnen maken.”²

De uitgangspunten van het plan van Pi de Bruijn wijken op de hoofdlijnen echter niet zoveel af van het voorgaande ontwerp voor Groot Roombeek. Functiemenging en aandacht voor het industriële karakter vormen ook hier de kern van het plan. De verschillen zitten vooral in de aanpassing van het programma. Doordat de textiel fabriek Bamshoeve, oorspronkelijk bedacht als monument, onherstelbaar was verwoest (alleen het Balen-gebouw kon behouden blijven) moest er voor dit gebied een nieuw plan komen. De Bruijn kwam met het voorstel om dit gebied uit te geven in vrije kavels voor particulier opdrachtgeverschap. In de recentere ontwikkelingen in Vinexland was het al gebruikelijk om dertig procent van een nieuw woongebied te reserveren voor vrije kavels. De Bruijn wilde echter een stap verdergaan. Vijftig procent van het totaalgebied werd aangemerkt voor particulier opdrachtgeverschap. Zelfbouwen is iets wat volgens de Bruijn past in de traditie van de aannemersmentaliteit in de Twentse regio. Bovendien past die kleine schaal in de morfologische traditie van fabriekster-

reinen, die behalve de fabriekshallen ook dikwijls directiewoningen en arbeiderswoningen huisvestten.

Voor de verwezenlijking van het particuliere opdrachtgeverschap werd de kleine korrel als schaal ingevoerd in het stedenbouwkundig plan. Het was een nieuw en daarom lastig proces voor Nederlandse ontwikkelaars en architecten, die over het algemeen gewend zijn om plannen te maken voor een flink aantal woningen in één keer. Ook de rol van de stedenbouwkundige veranderde. De Bruijn spreekt over regie-stedenbouw, waarbij je de lange lijnen bepaalt en niet bezig bent met de “esthetica van de gevel”, zoals gebruikelijk is in de Nederlandse stedenbouw.³

HET RESULTAAT

Tien jaar na de ramp is het gebied van 63 hectare voor een groot deel ingevuld. Het gebied is onder te verdelen in een aantal deelgebieden die ieder een eigen beeldkwaliteitsplan hebben met een bijbehorend pakket aan regels. De bebouwingsranden zorgen telkens voor aansluiting met de andere plandelen en zijn strak geregisseerd, terwijl het terrein dat zich daarachter bevindt op een wat lossere manier is vormgegeven.

De hoofdas die het gebied doorsnijdt, is de cultuuras met de parken en het museum. Die wordt geflankeerd door de busbaan. Het nieuwe natuur- en cultuurhistorische museum TwentseWelle is gehuisvest in een voormalige textiel fabriek. Het architectenbureau Search heeft zoveel mogelijk van het gebouw behouden en een glazen toren in het gebouw geschoven. Ook bevindt zich hier de ruimte voor actuele kunst, 21rozen daal, een serie ateliers en woningen. Het gebouw wordt aan beide kanten omgeven door grote grasvlakken, die ‘bleken’ worden genoemd en daarmee verwijzen naar de textielindustrie. Hier is het herdenkingsmonument voor de explosie geplaatst: een combinatie van de krater die in de funderingsplaten van de fabriek is geslagen en het kunstwerk *Het verdwenen huis tussen hemel en aarde*. Op deze plek heeft in de afgelopen jaren de herdenking plaatsgevonden.

De culturele sector is een van de belangrijke dragers van het nieuwe Roombeek. In de overblijfselen van de voormalige dekenfabriek Tetem zullen culturele instellingen hun intrek nemen, waaronder de Enschedese kunstacademie. En in de overblijfselen van de Grolschfabriek zullen bedrijfsruimten voor de creatieve sector worden ingericht.

Maar ook de vrije kavels zijn de moeite waard om te bekijken. In de afgelopen jaren heeft de vrije kavel een steeds belangrijkere plaats ingenomen in de Nederlandse woningbouw als representant van de burgerlijke emancipatie. Particulier opdrachtgeverschap mag dan in omringende landen, zoals België, de gewoonste zaak van de wereld zijn, de Nederlandse stedenbouw heeft de woondromen van de burger in de afgelopen vijftig jaar nauwelijks speelruimte gegeven. Natuurlijk waren beleidsmakers en vormgevers wel bezig met de woonwensen van het individu. Maar

Villa van het Engelse architectenbureau Bolles + Wilson.

hun oplossingen werden altijd top-down aangestuurd. Massawoningbouw bleef het adagium.

Sinds 2000 worden de grenzen steeds meer opgerekt, en Roombeek is daar een voorbeeld van. Er is hier echter geen sprake van anarchie. Volgens de Nederlandse traditie wordt de vrijheid ingesnoerd door een pakket van regels. In Roombeek was er sprake van een opdeling in gebieden met strengere eisen, minder strenge en welstandsvrij bouwen. Hoe belangrijker de straatgevel voor de overkoepelende kwaliteit van het plan, hoe strenger de richtlijnen. De vrije kavels waren in trek bij de Enschedese bewoners. Ondanks het feit dat er nog verschillende kavels te koop staan aan de Museumlaan, is de verkoop van de kavels in het minder dure segment vlot verlopen. Toen in de zomer van 2002 de verkoop van de eerste kavels van start ging, brachten toekomstige eigenaren de nacht door in slaapzakken voor het projectbureau om de eerste keus te hebben.

Om de bewoners te begeleiden in dit voor de meesten onbekende bouwproces heeft de projectorganisatie het initiatief genomen om bouwadviesbureaus te betrekken in het geheel. Op deze manier werd het grootste struikelblok voor eigen bewoners weggenomen en was het ook mogelijk voor middeninkomens om zonder veel risico hun eigen droom te realiseren.

De hoogtepunten van het particuliere opdrachtgeverschap bevinden zich aan de Museumlaan. Aan deze brede wandelas zijn woonhuizen op relatief grote kavels verzezen die gekenmerkt worden door een eigentijdse inslag. Voor deze laan had Pi de Bruijn een veto opgeëist met betrekking tot de keus van de architecten. Nederlandse architecten als Erick van Egeraat en Benthem Crouwel hebben hier gebouwd, alsook het vooraanstaande Engelse architectenbureau Bolles + Wilson en het jonge Rotterdamse architectenbureau 2012. Dat laatste heeft een villa ontworpen met gerecycleerde materialen. Een andere interessante straat waar sprake is van particulier opdrachtgeverschap is de Lonnekerspooorlaan, die grenst aan de culturele as. Het eerste stuk van deze laan is bebouwd met stoere grachtenpanden zoals ze ook te vinden zijn in de grote steden in de Randstad. Ook hier was er sprake van een hoge beeldregie. De breedte van de kavels was variabel, maar de lagen waren beperkt tot vier en alle woningen moesten een plint hebben van 80 centimeter.

Het totaalbeeld van de vrije kavels, die variëren van luxueuze, vrijstaande en modernistische blokkendozen tot 'boerderettes' en stadse grachtenpanden, laat zien dat De Bruijn niet bang was om verschillende concepten voor verschillende doelgroepen in één plan te combineren.

SOCIALE WONINGBOUW

Terwijl er bij de vrije kavels sprake is van vernieuwingen op het gebied van stedenbouw, architectuur en organisatie, en deze aanpak een nieuwe soort van stedenbouw heeft opgeleverd, is er bij de sociale woningbouw het tegenovergestelde gebeurd. Hier is aangestuurd op de herbouw van de oorspronkelijke arbeidersdorpen in traditionele stijl op verzoek van de oorspronkelijke bewoners.

Een voorbeeld is het Roomveldje, waarvan zo'n veertig woningen de explosie hadden overleefd. Er werd een prijsvraag gehouden voor een ontwerp voor de nieuwe wijk, waaraan vier bureaus meededen. Zij waren vrij om met voorstellen te komen om tussen de nul en de veertig woningen te behouden en aan te vullen met nieuwbouw, of om te kiezen voor volledige sloop. Het plan van Molenaar & Van Winden werd uitgekozen. Daarin werden slechts vijf van de oorspronkelijke woningen behouden. De rest bestond uit nieuwbouw en was een hedendaagse variant van het oorspronkelijke arbeiderstuidorp uit de jaren twintig. Toen de bewoners dus eigen keus hadden, kozen ze voor sloop en nieuwbouw en niet voor restauratie van de eigen woning, wat in eerste instantie misschien verrassend lijkt. De directeur van de woningbouwcorporatie De Woonplaats, eigenaar van het Roomveldje, verklaart het echter als volgt: "Je kunt van bewoners niet verwachten dat ze hetzelfde gevoel opbrengen voor het erfgoed zoals dat het geval was bij de professionals die met het Roomveldje te maken kregen. Het Roomveldje was de kwalitatieve onderkant van het woningbezit van De

Woonplaats, met alle kenmerken van goedkope jarentwintigbouw: smalle, ondiepe woningen met enkelsteensmuren. Het was helemaal niet een project om nostalgisch over te doen. Wanneer de aanbieding is om tegen prijspeil juli 2000 een prachtige nieuwe woning te krijgen die stukken ruimer is dan je gewend bent, dan ben je niet zo vlug geneigd het oude keetje dat je eerder had maar te handhaven. Je zou niet goed wijs zijn. Over huizen hoefde je niet sentimenteel te doen, wel misschien over de buurt. Vandaar dat bewoners ook tegen ons zeiden: zorg dat er een mooi tuindorp terugkomt.”⁴

VOOR ALLE PRIJSKLASSEN

Al met al kan geconcludeerd worden dat Roombeek een voor Nederlandse begrippen bijzondere woonwijk is geworden. Programma, stedenbouw en architectuur wijken af van de gangbare resultaten van de hedendaagse Vinex-locaties, waarop vrij veel kritiek is. In Roombeek zijn diverse concepten uit de Nederlandse stedenbouwgeschiedenis op een boeiende wijze samengebracht. De absolute doorbraak van dit project voor de Nederlandse woningbouw is misschien wel het feit dat er voor alle prijsklassen woningen zijn gebouwd op een terrein van 63 hectare: voor het dure segment, voor de creatieve middenklasse en voor sociale woningbouw. Daarnaast zijn er hoogwaardige culturele instellingen, voorzieningen en bedrijventerreinen gerealiseerd. Alle functies van een stad in een notendop bij elkaar.

In Roombeek zijn kleine maar belangrijke overwinningen behaald op het gebied van de Nederlandse woning- en stedenbouw door middel van aanpassing van regelgeving en een andere projectorganisatie. Het resultaat is een goed functionerende prettige woonwijk, waarin de welbekende Nederlandse waarden zijn terug te vinden: verzorgd, gezellig en een plek voor iedereen. Een bijzondere prestatie voor een middelgrote Nederlandse stad die een traumatische gebeurtenis moest verwerken.

Noten

- 1 URI ROSENTHAL, JAN MANS, ARJAN VAN GILS EN ERWIN MULLER, *De vuurwerkramp van Enschede*, Bert Bakker, Amsterdam, 2004, p.86.
- 2 PI DE BRUIJN in: BERNARD COLENBRANDER, *Het spel en de spelers. Enschede na de vuurwerkramp*, Uitgeverij 010, Rotterdam, 2004, p.97.
- 3 BERNARD COLENBRANDER, *Het spel en de spelers. Enschede na de vuurwerkramp*, Uitgeverij 010, Rotterdam, 2004, p.97.
- 4 FONS CATAU in: BERNARD COLENBRANDER, *Het spel en de spelers. Enschede na de vuurwerkramp*, Uitgeverij 010, Rotterdam, 2004, p.112-113.